

ÖKOETIKA

Mintapéldány!

KÖRNYEZET ÉS ETIKA

Szöveggyűjtemény

Szerkesztette
Lányi András és Jávor Benedek

L'Harmattan

Budapest, 2005

Mintapéldány!

A környezeti etika időszerű kérdései¹

— HOLMES ROLSTON III —

A Darwin századában modernizálódó etika tudósainak legalább egy dologban sikerült megegyezniük: hogy az erkölcsnek semmi köze a természethez. Aki másként érvel, aki mindenféle bizonyítás nélkül összekeveri azt, ami a természetben van, azzal, aminek a kultúrában *lennie kellene*, az a „naturalista tévedés” áldozata. A természettudományok leírják a természet történetét, a természeti törvényeket, az etika pedig előírja az emberi viselkedést, a morális törvényeket; a kettőt összekeverni kategóriatévesztés lenne. A természet egyszerűen van, objektív érték nélkül; az emberi szubjektumok preferenciái teremtik meg az értékeket, ezek az emberi értékek pedig, ha kellő tekintettel vagyunk rájuk, emberi kötelességeket írnak elő. A természet amorális; morális közösség csakis emberek között lehetséges.

Századunk utolsó harmadában, ahogy megoldatlan problémáinkkal átlépünk a következő évezredbe, forradalom jelei mutatkoznak. Ha az erkölcsi cselekedet az emberfaj kiváltsága is, ennek öntudata mégsem hatalmazhat fel bennünket arra, hogy az élet minden más formáját semmibe vegyük, mert ez azzal a paradox következménnyel járna, hogy az egyetlen erkölcsös faj kizárólag önérdéktől vezetve jár el mindenki mással szemben. Az uralkodó *homo sapiens* etikája a túlspecializáltság jeleit mutatja, hisz a több millió faj közül egyetlen egynek a jólétét teszi a kötelességek tárgyává és haszonélvezőjévé. Szükségünk van egy interspecifikus (fajok közötti) etikára. Ahhoz, hogy a kultúrában bármi *legyen*, az élővilágnak mindenesetre léteznie kell; a természetből érveinkkel el kell jutnunk a morálhoz.

Ha ez paradigmaváltást kell, hogy jelentsen a dolgokkal kapcsolatban, melyekhez kötelességeket társíthatunk, annál rosszabb korunk humanisztikus etikáira nézve, melyek többé nem működnek, és nem illeszkednek bele változó környezetükbe. A hozzájuk kapcsolódó emberközpontúság így is-úgy is fikció volt. Van valami newtoni, tehát korántsem einsteini, és mellesleg erkölcsileg naiv abban, hogy egy olyan vonatkozási rendszerben élünk, melyben egy faj magát abszolútnak tekintve minden egyebet a saját haszna szerint mér. Ha a *homo sapiens* hű kíván maradni ahhoz a bizonyos jelzőhöz,² nem tenné-e jobban, ha az élet e bölcsőjét úgy értékelné, mint valamit, ami gondoskodást

¹ Az esszé a szerző *Environmental Ethics* címmel megjelent könyve kapcsán az Amerikai Filozófiai Társaság által megrendezett szimpóziumra készült. Átdolgozott változata: *Ecology, Economics, Ethics: The Broken Circle*. Yale University Press, New Haven, London, 1991.

² „Bölcs ember”, azaz *homo sapiens*. (*A ford.*)

igényel tőle a maga jogán? Az ember a dolgok egyedüli mérője, de vajon az egyetlen mércéje is? A környezeti etika feladata az erkölcsi kötelességek határainak tételes újradefiniálása.

Mindazonáltal a rendellenesség érzete paradigmaváltásra utal. Ökológiai tudatosság? E kifejezés néha kategóriatévesztésnek tűnhet, hisz egy tudományos melléknevet párosít egy etikai főnévvel, mint ahogy a „keresztény biokémia” kifejezés hibásan párosít egy vallásos melléknevet egy tudományos főnévvel. Elemzésünk során az a sejtés vezérel bennünket, hogy e viszonyrendszer hármas. „A” személynek kötelességei vannak „B” személlyel szemben „C” környezetet illetően, azt pedig soha senki nem kérdőjelezte meg, hogy a természeti dolgoknak instrumentális értéke lenne az emberek számára. A környezet állapota segíti vagy sérti az embereket, tehát vannak olyan kötelességeink embertársainkkal szemben, melyek érintik a számukra értékes és általuk értékelhető környezetet. A konzervatívok tehát nyugodtan visszahelyezkedhetnek hagyományos álláspontjukra, mely elutasítja, hogy a filozófusok biológusként gondolkodjanak, és egy mélyebb értelemben naturalizálják az etikát. Attól tarthatnak, hogy logikai következetlenség volna nem-emberi eredetű értékek létezését feltételezni, hogy az efféle metafizikai spekulációnak a gyakorlatban nincs semmi haszna, se jelentősége, hiszen szerintük a megfelelő környezeti etika lehet emberi eredetű, sőt, emberközpontú is. A válság azonban egy sokkal közvetlenebb erkölcsi problémával szembesít. A környezeti etika nem valami eltévelyedés, hanem az erkölcsi fejlődés ígérete. Minden etika az élet tiszteletének megfelelő módját keresi, és az emberi élet tisztelete csak egy részhalmaza minden élet tiszteletének. Az etika végül is arról szól, hogy lássunk tovább a saját egyéni és osztályérdekeinknél. Egy átfogó etika a természet világában értékeket talál, és ezekkel kapcsolatos kötelességeket fogalmaz meg. Az etika életképessége azon áll vagy bukik, hogy képesek vagyunk-e felismerni, mi a valóban életbevágó, és ezen az alapon találja meg az értékek és a kötelességek metszéspontját. Az ökológiai tudatosság a tudományos ismeret és a lelkiismeret, a biológia és az etika gyökeresen új elegyét feltételezi.

I. Magasabb rendű állatok

Közvetlen a kapcsolatunk az olyan lényekkel, melyeknek szemük van, vagyis pillantásunkat a maguk nézőpontjából viszonzozzák. A viszony kétoldalú: Én-Te, szubjektum szubjektummal szemben. Összevetve a talajjal vagy a vízzel – melyekért ugyanúgy aggódunk, s melyek instrumentálisan nagyon is fontosak, de nincs tekintetük – egy magasabb rendű állat esetében nyilvánva-

ló, hogy van valaki a bunda vagy a tollazat mögött. „A környezet” hozzánk képest külsődleges, de ahol bensőségre akadunk ebben a környezetben, ott tudatában vagyunk más tudatoknak. Minden, ami számít az állatoknak, számít morálisan is.

A vadállatok védik az életüket, van valami, ami számukra jó. Az állatok vadásznak és ordítanak, menedéket keresnek, fészket építenek és dalolnak, gondoskodnak utódaikról, elmenekülnek a veszélyek elől, éheznek, szomjaznak, melegük van, elfáradnak, elálmosodnak, élőhelyet és párt keresnek maguknak. Sérüléseket szenvednek és nyalogatják sebeiket. Ismerik a biztonságot és a félelmet, állhatatosságot és fáradtságot, kényelmet és fájdalmat. Amikor felméri, hogy a természetben mi válhat előnyükre és hátrányukra, nemcsak hogy nem az embert teszik meg a dolgok mércéjéül, de nem is az ember az egyetlen mérője a dolgoknak.

Azonban az ember lévén az egyetlen, aki a dolgokat erkölcsileg mérlegetli, hogyan is vehetné számításba e vad, morállal nem rendelkező dolgokat? Olybá tűnhet, a klasszikus etika alaposan kirostált minden állatokkal kapcsolatos etikát. Elődeink nem törődtek a veszélyeztetett állatokkal, ökoszisztémákkal, a savas esővel vagy az ózónréteggel, ugyanakkor szorosabb kapcsolatban éltek a vad- és a háziállatokkal. A felvilágosodás természettudományos és humanista évszázadai ellenben nem sokat törődtek az állatokkal. Az állatokat lelketlen, élő anyagként tartották számon; a biológia mechanisztikus volt. Még a pszichológia is, ahelyett hogy igazolta volna az állati tapasztalat tényét, behaviourista álláspontra helyezkedett. A filozófia, mint már mondtuk, az embert tette meg a dolgok mércéjévé. Az egzakt tudományok³ és a humanista etika elmúlt néhány évszázadában vajmi kevésbé voltunk könyörületsek az állatokkal. Milliósámra esszük meg őket évről évre, még több milliónyt használunk fel az iparban és a kutatásban, közben aligha számít bármi, ami nem számít az embernek.

A legtöbb, amire az eddigi etika jutott, az a meglehetősen furcsa kitétel, hogy a nem emberi lényekkel emberségesen kellene bánnunk. „A kérdés nem az,” – a véli Bentham, „tudnak-e gondolkodni, vagy tudnak-e beszélni? Hanem hogy tudnak-e szenvedni?” Ezek a nem emberi lények nem osztoznak velünk az érvelés vagy a beszéd képességében, ugyanakkor képesek szenvedni, így hát az emberi etika legalább az állatok közösségére már kiterjeszthető. Bizonytalankodhatunk a halak, vagy a rovarok esetében, de legalábbis egy madár-, illetve emlős-etikára bizonyosan szükségünk lesz.

Maguk a legújabb tudományos eredmények is jelentősen hozzájárultak az

³ Az angol 'hard science' a természettudományokra és a matematikai egzaktussággal dolgozó társadalomtudományokra vonatkozik. (A ford.)

ember – nem ember határ elmosódásához. Az állatok anatómiája, biokémiája, érzékelése, megismerése, tapasztalása, viselkedése és evolúciótörténete a sajátunkéval rokon. Az állatoknak nincs halhatatlan lelkük, de meglehet, az embernek sincs; s az is lehet, hogy a lélekkel rendelkező lények nem az egyedüliek, akik morálisan számítanak. Az erkölcsi fejlődés tovább relativizálta a határt. Az érzéki örömszörő dolgok, az etikának egalitáriusnak kellene lennie, minden önkényes megkülönböztetés nélkül. Rengeteg tudományos bizonyítékkal rendelkezünk arra nézve, hogy az állatok éreznek örömet és fájdalmat; és semmilyen etikai alapunk nincsen arra, hogy e képességet csak az emberben értékeljük, az állatokban viszont ne. A természeti *van* többé már nincs oly távol az etika *legyen-jétől*. Emberségesen kellene bánnunk az állatokkal, ugyanúgy, mint önmagunkkal, ott, ahol nekik ugyanolyan érdekeik vannak.

Az érző léttel szembeni kötelességeink újabban alaposan áttértékelődtek. Az elmúlt tizenöt esztendőben többet írtak erről a kérdéstről, mint a megelőző tizenöt évszázadban együttvéve. Az egész világ ujjongott, amikor 1988 őszén néhány ember kiszabadított két bálnát a jég fogságából. A Rocky Mountain Nemzeti Parkban elhelyezett tábla arra utasítja a látogatót, hogy ne zavarják a kanadai vadjuhokat.⁴ „Tartsák tiszteletben élethez való jogukat.” Elfogadtunk különböző állatjóléti törvényeket, állatvédelmi bizottságokat állítottunk fel az egyetemeken. Létfonosságú áttörést értünk el az emberen-túli irányban, megtanultuk a környezeti etika első leckéjét.

Az ilyen etika elégtelenségének veszélye abban rejlik, ha a jogokat csak az emlősökig terjeszti ki, ami egy olyan pszichológiai alapú etikát jelentene, mely csak az érzéki tapasztalást veszi figyelembe. Tiszteljük az életet a nem emberri, de emberközeli állati rokonainkban, egy szemiantróp (félíg emberközpon-tú), még mindig meglehetősen szubjektív etika szerint. Az igazságosság továbbra is csak a hozzánk hasonló szubjektumokat illeti meg. Emberi etikánkat kiterjesztve valljuk, hogy a juhoknak is vannak jogaik, illetve hogy emberségesen kell viselkednünk a bálnákkal szemben. Mindez valójában nem jelent különösebb áttörést az elméletben, nem jelent paradigmaváltást. Továbbra sincs biológiai megalapozott etikánk.

Minden bizonnyal szükségünk van egy emlős-etikára, de ez az érintettségnek csak egy lépcsőfoka lenne egy átfogó környezeti etikában. Amennyiben a kultúrában érvényesülő jogokat és a pszichológiai alapú hasznosságot alapul véve kívánjuk védeni a flórát, vagy akár az érezni nem képes faunát, illet-

⁴ A kanadai vadjuh, más néven 'bighorn' juh (*Ovis canadensis*) egy, az amerikai Sziklás-hegységben élő, a Vörös Könyvben is szereplő, a végső kihalás által veszélyeztetett amerikai juhféle, melynek populációja tizedére csökkent az elmúlt évszázadok során. (A ford.)

ve veszélyeztetett állatokat vagy ökoszisztémákat, nem járhatunk sikerrel. Sőt, zsákutcába jutunk még a vadjuhok esetében is, hiszen a vadonban a puma egyáltalán nem tiszteli a zsákmányát kiszemelt juh jogait vagy hasznát. A vadonban nincsenek jogok, a természet közömbös az egyes egyedek jólétével szemben. Tovább menve, a kultúrában az emberek rendszeresen ölnek és esznek juhokat, míg az embereknek minden joguk megvan arra, hogy ne egye meg őket egy másik ember vagy akár egy puma.

Egy alkalommal egy folyón átkelő bölény alatt beszakadt a jég a Yellowstone Parkban. A park környezeti etikája, szabad utat engedve a természetnek, megtiltotta az esetleges jóakaróknak, hogy megmentse, vagy akár kegyelemből megölje a jeges vízben szenvedő állatot. Egy fuldokló embert azonnal kimentettek volna. A küszködő bölénynek legalább annyira életbevágó lett volna kikeveredni a vízből, mint bármely embernek; a szerencsétlen pára még aznap éjjel halálra fagyott. Vajon a Yellowstone-etika közömbös volt az étellel szemben, embertelen lett volna? Vagy egyéb létfontosságú szempontokat vett figyelembe? Úgy tűnik, ez az etika arra a következtetésre jutott, hogy a morál kiterjesztése nem lenne eléggé tekintettel a különbségre; nem tudná megkülönböztetni az emberi etikát a vadon erkölceitől. Ha a vadállatokat a kultúrában tanult könyörületességgel kezelnénk, nem méltányolnánk vadságukat.

Az ember, mint Szókratész mondja, politikai lény; az emberek teljes mértékben azok, amivé a kultúrában lettek, ahol a természetes szelekció (ami lenyűgözően hatékony az ökoszisztémákban) szorítása alábbhagy, anélkül hogy ez a *homo sapiens* fajnak kárára válna, míg a faj egyes egyedeinek egyenesen előnyére szolgál. A vad, de még a háziasított állatok sem léphetnek be a kultúrába; nincsen meg rá a képességük. Nem képesek a nyelvhez olyan szinten hozzáférni, hogy részt vehessenek a kultúrában; nem tudják elkészíteni ruhájukat, tüzet rakni, még kevésbé tudnak könyvet olvasni vagy tanulni.

Ráadásul az állatok kulturális védelme hátrányukká válhat; túl sok emberi vagy emberséges gondoskodással vadságukat mesterséges alkotássá változtatnánk. A tehén nem rendelkezik a szarvas integritásával, a tacsó a farkaséval. A kultúra jó az embernek, viszont gyakran rossz az állatoknak. A kultúra léte lényeges etikai különbségeket von maga után, így egy környezeti etika az emberitől eltérő ismérvekkel rendelkezik.

„Tudnak-e beszélni? Tudnak-e gondolkodni?” – ezek a kulturális képességekre vonatkozó kérdések éppoly relevánsak, mint hogy „tudnak-e szenvedni”. A szenvedő élet könyörületes tisztelete csak egy része az elemzésnek. Van úgy, hogy a környezeti etikában követnünk kell a természetet, és ahelyett, hogy emberségesen viselkednénk az állatokkal, úgy, ahogyan embertársainkkal tennénk, inkább természetesen viselkednünk, amilyennek ők maguk. Még

ha a kultúra részeként emberségesen bánunk is velük, az etika egy része magában kell, hogy foglalja az állatokkal való természetes bánásmódot.

Az „egyenlőség” pozitív jelentéstartalmú szó az etikában, a „diszkriminatív” pedig pejoratív. Másrészt viszont a túlzott egyszerűsítés hiba a tudományfilozófiában és az ismeretelméletben; a megkülönböztetés képessége pedig kívánatos a logikában és az értékelméletben. Ha az embert a vadjuhokkal és a pumákkal egyenlőként kezeljük, az az embert az állatokkal egyenértékűvé degradálja, a tudományban oly sokszor tapasztalt „nem más, mint” téveszméjének „nem több mint” formájú ellenpárjaként. Az ember „semmi egyéb”, csak egy csupasz majom. A juhok és pumák emberként kezelése kiemelné őket természetes környezetükből, és azt sugallná, hogy képtelenek vagyunk értékelni őket azért, amik. Az ilyen ítéletekben van valami nem eléggé diszkriminatív – rossz értelemben vett faj-vakság, vakság a fajok közötti valódi különbségekre, értékbeli különbségekre, melyek morálisan is számítanak. Ezzel szemben egy diszkriminatív morálfilozófus ragaszkodna az értékbeli komplexitás gazdag különbözőségének megőrzéséhez, bármiről legyen is szó.

A diszkrimináció két próbája a fájdalom és az étrend. Azt gondolhatjuk, a fájdalom rossz dolog, a kultúrában és a természetben egyaránt. A kultúrában élő ember esetében a többletérték és hasznosság védelmét biztosítanunk szükséges azért, hogy olyan jogokkal ruházzuk fel az embert, melyek a vadonban nem léteznek, de eközben legalábbis minimalizálnunk kell az állatok szenvedését. Ez minden bizonnyal hasznos imperatívusz a kultúrában, ahol az állatok a természetből kiszakítva élnek, ellenben félrevezető lehet ott, ahol az állatok az ökoszisztéma részei maradnak. Mikor a Yellowstone Park kanadai vadjuh-állománya nagy fájdalommal járó, vakságot és éhezést okozó fertőző ködohártya-gyulladást kapott, háromszáz vadjuh, az állomány több mint fele elpusztult. Állatorvosok kezelni akarták a betegséget, mint bármely házijuhnyáj esetében tették volna, illetve mint tették a kolorádói vadjuhokkal, amiket egy ismert, bronchitist okozó fonálféreg⁵ fertőzött meg. A Yellowstone-etika azonban azt diktálta, hogy hagyják szenvedni őket, látszólag nem tisztelve életüket. Kegyetlenek lettek volna? Tettük vajon embertelen volt?

Tudták, hogy bár a fájdalom önmagában rossz dolog az állatok és az emberek esetében is, az ökoszisztémákban a fájdalom instrumentális fájdalom, mely által a juhok természetesen szelektálódnak, ami kielégítőbb adaptív fitnessszhez vezet. A fájdalom egy orvostudománnyal rendelkező kultúrában értelmetlen, amennyiben az egészség vészharangja időben megszólal, ellenben vadjuhok esetében az adott ökológiai niche-ben funkcionálisan működik,

⁵ Angolul 'lungworm', azaz *Dictyocaulus viviparus*, egy világszerte ismert, hörghurutot okozó fonálféreg-faj. (A ford.)

még ha nem is szolgálja a fájdalmat érző egyed érdekét. A megvakult juh-egyed érdekében történő beavatkozás gyengítette volna a fajt. A kérdés, „tudnak-e szenvedni”, nem is olyan egyszerű, mint Bentham gondolta. Hogy mit kell tennünk, attól függ, hogy mi van. Ami a természetben van, jelentősen eltér a kulturális *van*-tól, még ha mindkét környezetben ugyanazzal a szenvedéssel találkozunk is.

Néhány morálfilozófus ragaszkodni fog ahhoz, hogy legalább a kultúrában minimalizáljuk az állatok szenvedését, ami az étrendünk korlátozását fogja jelenteni. A ragadozó életmód létezik a természetben, az ember pedig mindenévőként evolválódott. Az embernek azonban, mint egyedüli morális lénynek, bár ökológiája nem ezt diktálja, vissza kellene utasítania húsevést, mint ahogy visszautasítja a puszta természetes szelekció szerinti életet. Egyéb ügyekben (házasság, igazmondás, ígéret megtartása, igazság, jótékonyosság) az ember nem tekinti erkölcsi mércének a vadállatok viselkedését. Ilyenkor nem követi a természetet. Hogyan is igazolhatnánk akkor táplálkozási szokásainkat azaz, hogy mit tesznek az állatok?

A különbség azonban az, hogy ezek a bizonyos egyéb esetek kulturális kérdések; ember és ember közötti ügyek, melyek egyáltalán nem fordulnak elő a természetben. Táplálkozás ellenben van mindenütt; az emberek azért esznek, mert természeti lények, és nem azért, mert kultúrában élnek. Az állatok elfogyasztása nem emberek közötti esemény, hanem ember és állat között zajlik, az ökológiai rendszer törvényei szerint, melyben az ember kifejlődött, s nem az ő dolga, hogy ezeken változtasson. Ennünk kell, hogy éljünk; a természet ezt egyértelműen megköveteli. Úgy evolválódtunk, hogy mindenevők legyünk. A kultúrában a húsevés meglehetősen természetes; semmi erkölcsstelen nincs abban, ha valaki alkalmazkodik a saját ökológiájához. A természetet követjük, az állatokat természetesen kezeljük, tápanyagokat szerzünk, és megtanuljuk helyünket az élet és halál rendjében. Ezzel mélységesen tisztelben tartjuk az életet. Az ember tehát az étkezési szokásaiban igazodhat az ökoszisztémákhoz. Ugyanakkor nem tehet így, és nem is szabad, hogy így tegyen az emberek közötti igazságosság és jótékonyosság kérdésében. A táplálkozás során minimalizálni kell az állatok szenvedését, ugyanakkor nyugodtan megfelelőenük ökológiai szerepünknek. Az állatok és az ember közötti határvonal nem tűnt el teljesen; de az elmosódott határvonal helyén határsávot találunk. Felfedeztük, hogy az állatok erkölcsileg számítanak, viszont a „hogyan” problémájának megoldásához éppen csak hozzáláttunk.

2. Organizmusok

Mikor a főiskolán állattannal foglalkoztam, végeztem egy kísérletet a patkányok táplálkozásával kapcsolatban, hogy megnézzem, hogyan fejlődnek vitaminokkal és vitaminok nélkül. Mikor befejeztem, azt az utasítást kaptam, hogy vegyem ki a patkányokat és fojtsam meg őket. Vonakodva, de megtettem. Mikor növénytannal foglalkoztam, csíranövényekkel végeztem kísérletet, hogy megvizsgáljam, hogyan fejlődnek ezzel vagy azzal a műtrágyával. A kísérlet végeztével a csírákat minden további nélkül kidobtam. Létezhet etika az érezni képes állatokkal kapcsolatban, azonban ezen túl az etika felségterülete véget ér. Az élet tisztelete az állatoknál végződik, a növényekre már nem vonatkozik. Nincs tudat, nincs lelkiismeret. Ahol nincs, aki érezzen, az etika értelmetlen.

Vagy szeretnénk olyan etikát, amely ennél tárgyilagosabb az étellel kapcsolatban? A Yosemite Nemzeti Parkban az emberek majdnem egy évszázadon át azzal szórakoztak, hogy keresztülhajtottak egy óriásfenyőbe vágott alagúton. Két évtizeddel ezelőtt a Wawona⁶ fa a vágástól meggyengülve egy viharban kidőlt. Az emberek kérték, vágjanak még egy alagutat egy óriásfenyőn. A Yosemite környezeti etikája azonban az évek során elmélyülvén, megtagadta ezt. Nem csonkíthatjuk meg a méltóságteljes óriásfenyőket szórakozásból. Tiszteletben kell tartanunk életüket! Néhány etikus oly nagyra értékeli a kaliforniai szikvójákat, hogy legszívesebben szögekkel vernék ki a fákat, nehogy kivágják őket. A Rawah Vadvédelmi Területen, Kolorádó hegyeiben a régi figyelmeztető táblák így szóltak: „Engedd, hogy a virágokban mások is gyönyörködhessenek!” Az elkorhadt táblákat azóta kicserélték, s az újak már kevésbé humanista etikát sürgetnek: „Hagyd a virágokat élni!” De ha a fák és a virágok nem törődnek ezzel, nekünk miért kellene? Még a hozzánk közeli rokon állatokat sem vesszük számításba, ehhez képest a növények sem szenvedni, sem tapasztalni nem képesek. Nem léteznek a növényekkel szemben emberséges társadalmak. A növények nem értékelnek, és nem választanak. Furcsa volna azt mondani, hogy a növényeknek szüksége van a szimpátiánkra, furcsa volna azt kívánni, hogy vegyük figyelembe a szempontjaikat. Nincs szubjektív életük, csak objektív.

Az Atlanti-óceán partjain a tölcseértorkolatokban és öblökben a halászok a vízbe dobálják a söröspalackjaikat, kényelmes módja ez a hulladékoktól való megszabadulásnak. A tengerfenék apró rákjai, melyeket a palackokban leüle-

⁶ Ez volt a neve annak a 2500 éves óriásfenyőnek, mely a világ minden bizonnyal legismertebb fájaként, 1969-ben, 88 évvel azután pusztult el, hogy alagutat vájtak belé. (A ford.)

pedő sörmaradék csalogat oda, bemásznak az üvegekbe, és csapdába esnek, mivel nem tudnak megkapaszkodni a sima üvegnyakon, hogy kimásszanak. Lassan éhen halnak. A halott rák a következő áldozat csalétkéül szolgál, önmagát állandóan újraélesztő csapdaként! Szükséges-e a halászoknak morális megfontolás tárgyává tenniük e palackcsapdákat, miután figyelmeztették őket hatásukról? Vagy az egész kívül esik látókörünkön, nem kell tudomást vennünk róla, a rákoknak pedig egyáltalán nincs tudata, s így nem is szükséges e problémával foglalkoznunk? Vajon a figyelmes halászoknak vissza kellene-e vinni a palackhulladékaikat a partra, függetlenül attól, hogy a rákok éreznek-e vagy sem?

A virágok és az óriásfenyők élnek; élniük is kell. Bár a rákok nem látnak és nincs tudatuk, mégis van értékük. A naturalista tévedéstől tartva, konzervatív etikusok azt mondanák, igen, az embernek hagynia kell a növényeket élni, és butaság alagutat vágni az óriásfenyőn keresztül, mivel esztétikailag nagyobb élményt jelentenek az embernek, ha megbecsüljük őket azért amik. A rákok nem láthatók, mégis tudunk róluk, az ember a távolból is értékeli őket. De ezek az etikailag konzervatív érvek elvétik feltárni, hogy mit is jelent az élet védelme a szó legmélyebb értelmében. Semmi sem fontos egy fának, de rengeteg minden *életbevágó*.

Az organizmus spontán, önmagát megtartó rendszer, mely fenntartja és reprodukálja magát, véghez viszi programját, beteljesítve útját a világban, és értékelve a teljesítményt, olyan érzékeny képességek segítségével, melyekkel a sikert méri. Képes tekintetbe venni a viszonyosságokat, lehetőségeket és nyomort, melyekkel a világban találkozik. Több pusztta fizikai okok összességénél, még ha az érzéköpességnél kevesebb is az, aminek a működése minden organizmusban megtalálható. Létezik az okokat felügyelő és igazgató információ; e nélkül az organizmus egy halom homokká hullana szét. Ez az információ az arisztotelészi formális és célokok modern megfelelője; *teloszt* ad az organizmusnak, „végcél”, egyfajta (öntudatlan) célt. Az organizmusoknak van céljuk, bár nem mindig van cél-tudatuk.

Mindezt az információt a DNS hordozza, mely lényegében *lingvisztikus* (nyelvi funkciójú) molekula. A DNS-t sorban „olvasva” egy polipeptid lánc szintetizálódik úgy, hogy szekvenciális szerkezete meghatározza az életformát, mely végül alakul. Az egyre hosszabb láncok (mint az egyre hosszabb mondatok) génekké állnak össze (mint a bekezdések és fejezetek). Különböző fehérjék, lipidek, szénhidrátok, enzimek – az élet minden alapstruktúrája a genetikai könyvtárba van „beírva”. A DNS ezért nem egyszerűen biológiai halmaz, hanem *logikai halmaz* is egyben, informált és formált. Az organizmusok egyfajta szimbolikus logikát használnak, a molekuláris formákat az élet szimbolizálására használják. Az egyszerű társadalmakban a megfigyelés, a tapasztalat

tett és továbbadott ismeret-tartalomban rejlik, aminek célja, hogy a fizikokémiai forrásokat biológiai erőforrásokká alakítsa. Ez a vezérlő, irányító mag kibernetikus – egyrészt egy különleges ok-okozati rendszer, másrészt még több: részben egyfajta történeti információs rendszer, mely felfedezi és értékeli a célokat, hogy az élőlény feltérképezhesse azokat és boldogulhasson saját útján, részben pedig műveletekhez, tevékenységekhez és forrásokhoz rendelt jelentések rendszere. Ebben az értelemben a genom a *megőrzés* molekuláinak halmaza.

A génkészlet valójában *propozicionális* állomány – provokatív terminust használva – felidézve, hogy a latin *propositum* egyszerre jelöl állítást, meghatározott feladatot, témát, tervet, javaslatot, projektet és kognitív kijelentést. Ebből következően egyszerre motivációs készlet is, szemben például a könyvekkel, hiszen az élet e mozgatói arra hivatottak, hogy fenntartsák a mozgást a genotipikus potenciáltól a fenotipikus kifejeződésig. Amint esély van rá, ezek a molekulák organikus önkifejezésre törekszenek. Így egy életút meghatározójává válnak, mely által az organizmusok, az élettelen sziklával szemben, a természetet forrásnak és nyelőnek tekintik, melyből energiát és anyagokat meríthetnek, és melybe visszaüríthetik azokat. „Előnyt húznak” a környezetükből. Az élet tehát földi forrásokból építkezik (ugyanúgy, mint a sziklák), de az élet visszanyúl a forrásaihoz, hogy erőforrásokká alakítsa azokat (nem úgy, mint a sziklák). A makk tölggyé válik; a tölgy önmagában létezik.

Mindez eddig leírás. Az érték felé akkor lépünk tovább, mikor felismerjük, hogy a genetikai állomány egyúttal *normatív* készlet is egyben; különbséget tesz aközött, ami *van*, és ami *legyen*. Ez nem jelenti azt, hogy az organizmus morális rendszer lenne, mivel a természetben nem léteznek erkölcsi cselekvők; de azt igen, hogy az organizmus axiológikus, értékelő rendszer. Így a tölgy növekszik, szaporodik, regenerálja sebeit, ellenáll a halálnak. Az a fizikai állapot, melynek elérésére az élőlény törekszik, amire programozva van, értékes állapot. *Értéke ebben a teljesítményben mutatkozik meg. A vitális* jobb szónak tűnik erre, mint a *biológiai*. Nem egyszerűen egy saját egyéni életét védelmező egyeddel van dolgunk, hanem egy olyan egyeddel, amely megfelel az ökoszisztémában elfoglalt helyzetének. Mégis, azt állítjuk, hogy az élő egyed, mint egy „pontoszerű tapasztalat” (point experience)⁷ forrása, az egymásra utalt, egymással kölcsönhatásban élő lények hálózatában *per se* lényegi önértékkel rendelkezik.

Az életet azért védjük, ami önmagában; minden további vonatkozás nél-

⁷ A 'point experience' Rolston talán legfontosabb saját használati fogalma. A 'point' jelzőként egyszerre utal a tapasztalat tér- és időbeli pontoszerűségére, egyetlen nézőpontba fókuszáltságára, valamint az élet szövődésében, hálózatában elfoglalt csomóponti szerepére. (A ford.)

kül, annak ellenére, hogy az életnek az ökoszisztémák szerkezetéből fakadóan nagyon is van további jelentősége. Az organizmusnak van valamije, amit megőriz: az élete. Az organizmusoknak saját szabályaik vannak, szükségképpen beleilleszkednek niche-ükbe. Saját megvalósulásukat segítik elő, egyidejűleg nyomot hagynak környezetükön. Van egyfajta technikájuk, know-how-juk. Minden lénynak megvan a *maga-módján-való-java*; és minden lény úgy védi a maga javát, mint *jó dolgot*. Ebben az értelemben, amint valaki megérti, mi is egy óriásfenyő, megérti azt a biológiai identitást, amit a fa keres és őriz. Nem az ember a dolgok mérője, de a mércéje sem; az érték nem emberi eredetű, hanem az élet természetéből fakad.

Úgy tűnik, semmi érv nem szól amellett, hogy az ilyen önmagukban megálló normatív rendszerek miért ne számíthatnának erkölcsileg is. Egy erkölcsi cselekvőnek, aki saját magatartása felől dönt, figyelembe kell vennie döntésének egyéb értékelő rendszerekre vonatkozó következményeit. Nem felel meg a természetnek, ha ezen azt értenénk, hogy úgy teszünk, mintha lennének a természetben erkölcsi lények, hiszen a természet amorális. Az ellenben megfelel a természetnek, ha ezen azt értjük, hogy magatartásunkat úgy alakítjuk, hogy tiszteletben tartsuk ezeket az amorális normákat. Egy ilyen etika, úgy vélem, teleologikus, hiszen értékeli az organizmusokban lévő *teloszt*, egyzersmind deontológikus is, mert az életet önmagáért tiszteli, és nem csak instrumentálisan, a következmények kedvéért. (Őszintén szólva, a klasszikus teleologikus/deontológikus megkülönböztetés az etikai elemzés számára legalább annyira problematikusnak tűnik, mint hasznosnak.)

Az erkölcsi lények közösségében nem csak azt a kérdést kell feltennünk, hogy *x* normatív rendszer-e, hanem, mivel a normák személyes választás eredményei, magáról a normáról kell ítélnünk, valamint a következményekről. Az élőlénytársulásokat alkotó szervezetek ezzel szemben amorális normatív rendszerek, és nem fordulhat elő, hogy egy organizmus saját javára erkölcsileg elítélendő módon törekedjen. A saját java és a jó közötti különbség eltűnik, legalábbis az elmarasztalhatóság értelmében. Ennyiben minden, aminek van a maga-módján-való-java, jónak tekinthető, és önértékkel rendelkezik.

Mondhatnánk, hogy egy organizmus rossz organizmus, ha a maga normáit érvényesítve árt az ökoszisztémának, betegséget terjeszt, netán egyéb rossz hatásai vannak. Ne feledjük azonban, hogy egy szervezet javát semmi olyasmi nem szolgálhatja, ami nem járul hozzá fitnesséhez az adott környezetben. A természetes kiválasztódás során azok a jók, amikre genetikailag programozva van, összhangban kell, hogy legyenek az ökoszisztémában betöltött szerepével. Annak ellenére, hogy az ökoszisztéma az egymással kölcsönhatásban álló jók vetélkedése, nehezen állíthatnánk, hogy egy organizmus rossz lehetne, még ebben az instrumentális értelemben sem. A környezetéhez alkalmaz-

kodni képtelen faj előbb-utóbb kihal. A természetben bármely ragadozó, parazita, vetélkedő vagy a másikat kiszorító faj csak áldozatai vagy vetélytársai szűk szempontjából minősülhet rossznak. Szélesebb perspektívából azonban elvben is nehéz volna azt mondani, hogy egy faj rosszat tesz az ökoszisztéma egészének. Az „ellenség” még áldozata fajtájának is előnyére válhat, miközben az egyedekre nézve ártalmas, ahogyan például az őzcsorda egészséges állapotát a ragadozók tartják fenn. Ezen túlmenően, a „rossz fajták” jellemzően hasznos szerepet játszanak a populáció szabályozásában, a szimbiotikus kapcsolatokban, azáltal, hogy helyet biztosítanak más fajoknak. A *chlamydia* mikroba a vadjuhok szempontjából nézve rossz, de az egyik lény halála más lények életét jelenti. A kötőhártya-gyulladás kitörése után a juhtetemekre letelepedő szirtisas-populáció felvirágzott a Yellowstone Parkban. Számukra a *chlamydia* instrumentálisan jó volt.

Néhány biológus-filozófus azt mondaná, hogy ha az evolúció gondoskodik is az organizmusok helyzeti alkalmasságáról (fitnesszéről) környezetükben, nem minden helyzet jelent egyszersmind jó elrendeződést; léteznek eseten vagy rossz elrendeződések. Igaz, az evolúció történetének viszontagságai időnként eredményezhetnek szuboptimális ökológiai rendszereket az élőlények közötti kölcsönhatások biológiailag meghatározott lehetőségein belül. Mégis, ezek a rendszerek az évezredek során funkcionális stabilitásuk révén szelektálódtak ki; a bizonyítás terhe pedig az emberi értékelőt terheli, hogy megmondja, egy természetes állapot mitől rossz, és miért nem méltó elismerésünkre és tiszteletünkre. Valami lehet belsőleg jó, ugyanakkor a rendszer szempontjából instrumentálisan rossz; bár ilyesmi csak rendhagyó jelenségként fordulhat elő, a szelekciós nyomás ellenében. Nem állítjuk, hogy ezek a jó dolgok tökéletesek lennének, vagy hogy nem létezhet náluk jobb, mindössze annyit állítunk, hogy a természet dolgai jó dolgok, amíg ennek az ellentétbe nem bizonyosodik.

„Rossz” dolog alatt majdnem mindig azt értjük, hogy egy élőlény instrumentálisan rossz az emberi érdekek, az emberséges érdekek szempontjából. A „rosszat” ilyenkor emberközpontú kifejezésként használjuk, nincs benne semmi biológiai vagy ökológiai, s így nem is alkalmas a természet értékelésére, függetlenül esetleges humanitárius értékétől.

Egy valóban *életközpontú* etika tisztel minden életet, nem csak az állatok fájdalmait vagy örömeit, még kevésbé csak az emberi preferenciákat. Rawahban az egykori figyelmeztető táblák, „Engedd, hogy a virágokban mások is gyönyörködhessenek!”, egy régi, etikailag konzervatív, humanista etikára hivatkoztak. Az újabb táblák a vonatkoztatási rendszer átalakulására utalnak – egy vadabb, biológiai szemléletű, ezért logikusabb etikára, egy olyan radikális etikára, mely az élet gyökereiig megy vissza, és valóban konzervatív, mert

megérti, mi is a természet megőrzésének mélyebb értelme. A „Hagyd a virágokat élni!” tiltó táblája azt jelenti: „A százszorszépek, mocsári gólyahírek, gólyaorrok és szarkalábak olyan értékelő rendszerek, melyek őrzik a maguk javát, és jó dolgok is, amíg valaki ennek az ellenkezőjét be nem bizonyítja. Vannak ösvények, melyekről megcsodálhatod e növényeket. Van bármilyen okod arra, hogy emberként ne álljon érdekedben e jó dolgok megőrzése?” Az óriásfenyőkön keresztül vágott alagút nem okoz szenvedést; nem kegyetlen, de közömbös és érzéketlen az élet csodája iránt. A konzervatív etika felpanaszolná, hogy a naturalista tévedés hibájába estünk; pedig csak a minden élet tisztelete iránti radikális elköteleződést javasoljuk.

3. Fajok

Néhány ritka pillangófaj az afrikai füves területeken előforduló ún. hummockok (enyhén erdős dombok) környékén él. Korábban a gátlástalan gyűjtők között elterjedt gyakorlat volt, hogy összegyűjtöttek néhány száz példányt, majd utána felgyűjtötták a hummockot, azzal a szándékkal, hogy kiirtsák a fajt, és így felhajtásák a gyűjteményük árát. Meg vagyok győződve, hogy tettük morálisan helytelen volt. Motivációjukból nem kerekítem ki a kapzsiság ördögének történetét, de tettük mégis pillangófajok szükségtelen kiirtása marad.

E meggyőződésemet fenntartom még olyan esetekben is, ahol az emberi haszon méltánylandóbb. A kolorádóiak az ún. Két Elágazás-Gát⁸ megépítésén gondolkodnak, mely Denver városát látná el vízzel. Ez egy kanyon lerombolását és a Platte folyó folyásának megváltoztatását vonná maga után, melynek több negatív környezeti következménye lenne, köztük a folyam alvízi szakaszán élő lepkefaj, a *Hesperia leonardus montana*, illetve a lármás daru, a *Grus americana* veszélyeztetése. Kétségsbe vonom, hogy azoknak az embereknek a java, akik több vizet szeretnének iparfejlesztéshez, illetve a réti perje-gyepek⁹ öntözésére, igazolná lepke- és darufajok veszélyeztetését.

Néha azonban a tétetek még magasabbak lehetnek. A kaliforniai *Euphydryas editha bayensis* pillangófaja, melyet a veszélyeztetett fajok listájára készülnek felvenni, annak a nagyüzemnek a félreeső területein él, ahol a United Technologies Corporation a Minuteman rakéták és a Tomahawk robotrepülőgépek hajtóműveit készíti és teszteli. A hadiipari óriásbeszállító felemelte szá-

⁸ A South Platte folyó fölé tervezett 500 millió dolláros, 600 láb magas óriásgát terve hatalmas vihart kavart a kilencvenes évek elején az Egyesült Államokban, mivel az el-
 árasztani szándékozott terület egyedülálló környezeti értékeknek számít. A tervet ké-
 sőbb a környezeti károkról hivatkozva elvetették. (A ford.)

⁹ Az amerikai keleti részeken honos gyepfajta. (A ford.)

vát a védetté nyilvánítás ellen, komolytalannak és könnyelműnek ítélve, hogy egy pillangó késleltetheti az atomrakéták hajtóműveinek fejlesztését, majd tevékenységét folytatva vízvezetékét épített a pillangók egyik költőhelyén keresztül. A klasszikus etika alapján jártak el, mely szerint a lepkék nem számítanak, az emberek védelme viszont igen.

Egy radikálisabb környezeti etika ezt nem fogadná el. Az emberek java fontosabb lehet a pillangófajok javánál, de emellett érvelni kell. Nehogy egy kósza filozófus butaságának tűnjön, utalnék rá, hogy e meggyőződést már törvénybe is foglalták. A veszélyeztetett fajokról szóló törvény megköveteli, hogy az ilyen eseteket egy felsőbb, „mindenható” testület előtt megvitassuk.

Ha egy faj létezik; annak a fajnak léteznie is kell. A környezeti etikának mindkét kijelentést meg kell tennie, és nagy gondossággal el kell jutnia a biológiától az etikáig. A fajok csak egyedeikben megtestesülve léteznek, mégis legalább annyira valóságosak, mint az egyes növényi vagy állati egyedek. Az állítás, mely szerint vannak különböző életformák, melyek az idők során a környezetükben fennmaradtak, oly bizonyosnak tűnik, mint bármely más, amit az empirikus világról vélünk. Időnként a biológusok újraértékelik az elméleteket és rendszereket, melyekkel e formákat feltérképezik, de a fajok, ellentétben a hegyekkel vagy folyókkal, nem olyanok, mint a szélességi vagy hosszúsági körök, mely jelenségeket objektíven fel lehet mérni, és térképre lehet vinni. E természeti formák határai sokszor homályosak, bizonyos fokig tetszőlegeseek. Az evolúció folyamán egyik faj átcsúszik egy másik fajba. A tényből, hogy a fajok kialakulása szüntelenül folyik, nem következik, hogy a fajfogalom pusztán emberi alkotás volna, nem pedig jól körülhatárolható, térbeli és időbeli identitással bíró evolúciós leszármazási vonal.

A fajok figyelembevételéért jelent újszerűséget és kihívást, mert biológiailag megalapozott ellenpéldáját mutatja az egyedekre való fókuszálásnak – melyek általában érezni képesek és személyi jegyekkel bírnak – ami annyira jellemző a klasszikus etikára. Egy evolutív ökoszisztémában nem pusztán az egyedek számítanak, hanem a fajok is jelentősek, hiszen azok az idők során fennmaradt dinamikus életformák. Az egyed minden egyes új generációban egy fajt képvisel (re-prezentál, újra megjelenít). Egy típus jele, de a típus fontosabb, mint maga a jel.

Egy faj nem lehet erkölcsi cselekvő, nem rendelkezhet reflektív öntudatossággal, érzékelésséggel vagy szerves individualitással. A régivágású konzervatív etika abba a kísértésbe eshet, hogy azt állítsa, a fajszintű folyamatok morálisan nem számíthatnak. Kötelességek csak az egyes egyedekkel szemben merülnek fel, különösen azokkal, akik pszichológiai énnel vagy valami ahhoz hasonlóval rendelkeznek. Az egyedi élőlény szervei egy központnak jelentenek; az egész javát védik. A faj tagjai azonban semmiféle központnak

nem jelentenek. A fajnak nincs énje. Nem egy körülhatárolt egység. Az organizmusokra jellemző idegi kapcsolatokhoz vagy szabályozókörokhöz még csak hasonlóval sem rendelkezik.

De az egység, központosság, egyéniség és individualitás nem az egyedüli dolgok, melyekhez kötelességek rendelhetők. Egy radikálisabb értelemben konzervatív etika tisztában van azzal, hogy a genetikai úton idővel újra és újra kifejeződő biológiai identitás legalább annyira jellemző a fajokra, mint az egyedre. Az identitás nem egyedül a központos organizmushoz rendelhető; hiszen állandó mintázata képes az időben fennmaradni. Ezek szerint az élet, mellyel az egyén rendelkezik, legalább annyira tekinthető valami olyasminnek, ami túlmegy rajta, mint amivel belsőleg rendelkezik. Az egyed a faj alárendeltje, nem pedig fordítva. A genetikai állomány, melybe a *telosz* kódolva van, legalább annyira a tulajdona a fajnak, mint az egyednek, melyen keresztülhalad. A faj figyelembevételé az egyed-központú etikákat túlterhelné, a személy- vagy érzékenység-központúakat már jóval kevésbé. Biológiai értelemben helytállóbb eredményhez jutunk, de az módosítani fogja, amit korábban megengedhetők és etikailag kötelezőnek véltünk. Ez egy magasabb értelemben teleologikus etika lesz, ami ezúttal a faj *telosát* ragadja meg, és az ezen a szinten felmerülő következményekkel foglalkozik; egyszersmind deontologikus is, amennyiben kötelességeket rendel az élet dinamikus formáihoz.

A fajvonal létfontosságú élő rendszer, olyan egész, melynek az egyedi organizmusok lényegi alkotóelemei. A fajnak is megvan a maga egysége, egysége, „joga az élethez” (hogyha a jogok retorikáját kell használnunk); ezeknek a védelme fontosabb, mint az egyén integritása. Az élethez való jog, biológiai értelemben, az életben maradáshoz szükséges adaptív fitnessz, ami évmilliókon keresztül fennmarad. Ez ahhoz a feltételezéshez vezet, hogy a fajok a maguk helyén jók, az ember tehát akkor cselekszik jól, ha lenni hagyja őket, evolválódni abban a niche-ben, ahol vannak.

Azok az értékviszonyok, melyeket korábban az egyedben fedeztünk fel, visszatérnek a faj szintjén: védik az élet egy bizonyos formáját, a maguk útját követik a világban, védekeznek a kihalás ellen, fenntartanak egy normatív identitást az időben, és kreatív rugalmassággal fedeznek fel túlélési taktikákat. Ugyanolyan logikusan mondhatjuk, hogy az egyed a faj eszköze ön maga elterjesztésére, mint azt, hogy az embrió vagy a tojás az egyed eszköze ön maga elterjesztésére. Az érték a dinamikus formában rejlik, amit az egyed örököl, megtestesít és továbbad. Amennyiben e folyamatok a faj szintjén legalább annyira evidensek, vagy még inkább azok, akkor mi gátolná kötelességek felmerülését ezen a szinten? A fennmaradás szempontjából megfelelő egység egyben az erkölcsi megítélés megfelelő szintje is. Eljárásunkban így a természet rendezőelvét követjük.

A környezeti etika, amely figyelmét erre a szintre irányítja, néha érzékeltetnek tűnik. A San Clemente-szigeten az Egyesült Államok Hal- és Vadvédelmi Szolgálatának valamint a Kaliforniai Halászati és Vadászati Minisztérium két-ezer vadkecske kilövését tervezte, hogy megóvjon veszélyeztetett növényi fajokat, a *Malacothamnus elementinus*-t, a *Castilleja grisea*-t és a *Delphinium kinkiensis*-t, mivel ezekből már csak néhány tucat példány maradt. Egy tüntetés hatására a kecskék közül néhányat befogtak és áttelepítettek. Mindet nem lehetett volna befogni, így több százat megöltek. Embertelenség volt-e növényi fajokat többre becsülni, mint emlősök életét, pár növényt ezer kecskével szemben?

A ritka nagymacska-fajok visszatelepítésén fáradozók azzal a kéréssel álltak elő, hogy az állatkertekben tartott, genetikailag beltenyésztett, alacsonyabb értékű egyedek megölésével szabadítsanak fel helyet azoknak az állatoknak, melyek szabadon eresztve nagyobb valószínűséggel hoznának létre életképes populációkat. Az észak-amerikai állatkertekben tartott szibériai tigrisek mindegyike hét állat leszármazottja; amennyiben ezeket lecserélnék a vadonban élőkhöz közelebb álló, nagyobb genetikai változatosságú példányokra, a fajt meg lehetne menteni. Ha a faj szintjén gondolkodunk, előfordul, hogy meg kell ölnünk egyedeket a faj érdekében.

Vagy pedig visszautasítjuk, hogy szabad utat biztosítsunk a természetnek. A Yellowstone-etika hagyta megfulladni a bölényt, tekintet nélkül szenvedésére; hagyta a megvakult vadjuhokat elpusztulni. Másként reagált azonban 1984 őszén, amikor egy anyagrizzly három kölykével a Yellowstone-tó jegén átkelt a Frank-szigetre. A medvék még néhány nap múlva is a szigeten tartózkodtak, két jávorszarvas-tetemen lakmározva, amikor a jég híd elolvadt. Nem sokkal ezután ott éheztek a szigeten, mely túl kicsi volt, hogy eltartsa őket. A parkfenntartók a Yellowstone-etikát követve azonnal döntöttek, és visszahozták a grizzlyket a szárazföldre, hogy megvédjenek egy veszélyeztetett fajt. Nem az egyes medveegyedeket mentették, sokkal inkább a fajt. Úgy gondolták, hogy az emberek eddig és máshol már oly mértékben veszélyeztették a grizzlyket, hogy meg kell menteniük az életnek ezt a formáját.

Ma jobban értjük a természeti világot, amelyben élünk, a meghatározó folyamatokat, jobbak a képességeink, melyekkel előre jelezhetjük cselekedeteink szándékos és szándékolatlan következményeit, s a nem kívánatosakat visszafordíthatjuk. A kötelességek, amelyek ebből a hatalomból és előrelátásból fakadnak, nem csak egyedekkel és személyekkel szemben merülnek fel, hanem kötelességeket támasztanak az élet egyes formáival szemben. A rossz, amit az ember elkövet, vagy gondatlanságból enged bekövetkezni, megakasztja az élet történelmi folyamát, a dolgok természetes áramlását.

Minden egyes faj kihalása hozzájárul az élet folyamának elrekesztéséhez,

nem apróság tehát. Ez egyfajta szuper-gyilkosság: az egyedeken túl a formát (a fajt) is elpusztítja. A „léten” túl megöli a „lényeket”, a „testtel” együtt a „lelket”. Kollektív gyilkosság, nem tesz különbséget az egyesek között. Megöli a születést és a halált. Az életnek az a fajtája többé nem él és nem pusztul. Az élet áramának felszámolása a lehető legdestruktívabb esemény. A kérdésnek ezzel a szintjével – szupergyilkosság egy szupergyilkos által – tudatosan eddig nem szembesültünk. Ami itt szívtelességre vall, az az ölés törvénye, a közöny az élet formái és forrásai iránt. Amire pedig szükségünk volna, az a földi bioszféra iránti felelősség elvi megalapozása.

Több milliárd év kreatív erőfeszítése, a nyüzsgő élet több millió fajtája bíztatott a kései faj gondjaira, melynek körében az értelem felvirágozott és a morál megjelent. Az élet a Föld fénylő ékessége, a fajok kihalása azonban elhomályosítja ragyogását. Ha a bizonytalan morális meggyőződések e világában érdemes követelni, hogy indokolatlanul senkit ne öljenek meg, még értelme sebb követelés, hogy szuper-indok nélkül ne pusztítsanak ki fajokat. Érvelésünk a *van*-ból halad a *legyen* felé, de a tévedést nem a naturalisták követik el, hanem a humanisták, akik nem képesek levonni e következtetéseket.

4. Ökoszisztémák

„Jó az a cselekedet”, írja Aldo Leopold a *Föld-etika* zárófejezetében, „ami segít megőrizni az élő közösségek egységét, stabilitását és szépségét. Rossz, ha másképp járunk el”. Az etikához ezúttal is két lépésben jutunk el: az első az ökoszisztémák léte természetes állapotukban illetve az emberi kultúra támaszaként; a második, hogy ökoszisztémáknak létezniük kell, azért is, amik önmagukban, valamint a kultúra által átalakított formájukban is. Ezúttal is gondosan kell eljárunk, amikor biológiai állításokra etikai követelményeket alapozunk.

A klasszikus, humanista etika számára az ökoszisztéma szokatlan terep. Nem könnyű megérteni a biológiáját, még nehezebb olyan etikát találni, ami ráillik erre a biológiára. Hogy az emberiség jólétéhez szükséges az ökoszisztémák megőrzése, szerencsére eléggé nyilvánvaló, és ebben az értelemben a levegő és víz tisztaságát és a termőtalajt védő, az állami és szövetségi erdőpolitikáról szóló, a szennyezőanyag-kibocsátást korlátozó illetve a megújuló erőforrások használatát szabályozó törvényeinknek mind az ökoszisztémák szintjén lejáró folyamatok a tárgyai. Ezen túlmenően, embertársaink számára jelentős értéket jelent a vad állapotú ökoszisztémák megőrzése: természetvédelmünk ennek megfelelően az ökoszisztémák védelmét előtérbe állító nemzeti parkok rendszerére épül.

Mégis, egy átfogó környezeti etikának éppúgy szüksége van a legjobb ter-

mészeti érvekre, mint a jól bevált humanista indokokra, amikor kiáll az ökoszisztémák tiszteletben tartása mellett. Az ökoszisztéma az élő közössége, benne a fauna és flóra, a különböző fajok sorsa egybefonódik. Az ökoszisztémák nemcsak az élő létrehozásában és életük fenntartásában vesznek részt, de magasan tartják a szelekciós nyomást, gazdagítják a környezethez való alkalmazkodás módozatait, és a helyhez és egymáshoz illő fajták együttes evolúcióját szolgálják a megfelelő korlátozásokkal. Az ökoszisztéma az ökológus szemében az objektíve megfelelő közösség, abban az értelemben, hogy az egyes szervezetek szükségletei a faj hosszú távú fennmaradásához kellő mértékben kielégülnek, az etika éles szemű művelője pedig úgy találja majd, hogy ugyanezek a közösségek alkalmasak arra is, hogy kötelességeket rendeljünk hozzájuk.

1988 nyarán óriási erdőtűzek tomboltak a Yellowstone Nemzeti Parkban, közel négyszázezer hektárnyi területet tarolva le a nagyjából ezer tűzoltó minden erőfeszítése ellenére. A park története legnagyobb erdőtűzének pusztítása valódi katasztrófának tűnt. De a Yellowstone-park által követett föld-etika ezt parancsolja: „Engedjünk szabad utat a természetnek. Hadd égjen!” Először tehát nem próbálták meg elfojtani a tüzet, mindaddig, amíg a nyár közepén a szövetségi hatóságok felül nem bírálták a park intézkedését, és el nem rendelték az erdőtűzek eloltását. A tűz ennek ellenére még hetekkel később is fellángolt, részben azért, mert túl nagy volt, hogysem ellenőrzés alatt lehessen tartani, de azért is, mert a Yellowstone emberei nem akarták igazán, hogy a tüzek kihúnyjanak. Hiszen szerintük, bár elkerülhetetlenül elpusztít sok fát, cserjét és vadállatot, az erdőtűz jó dolog. A tűz hatására újraindul a szukcesszió, tápanyagok szabadulnak fel és forgatódnak vissza, és az egész életközösség megújul. (A közeli Teton erdőségben, ahol egy vihar 6000 hektáron kidöntötte a fákat, egyesek javasolták az érintett terület kivételét a „vadon” kategóriából, hogy a faanyagot gazdaságilag hasznosítani lehessen. Az erdészeti által követett környezeti etika azonban közbeszólt: nem, „hadd rothadjon el!”)

A rezgő nyár fontos szerepet játszik a Yellowstone ökoszisztémájában. Bár a rezgőnyár-állományok némelyike önfelújító zárótársulás tagja, sok közülük átmeneti szerepű és idővel tülevelűeknek adja át a helyét. A rezgőnyár-ligetek számos madár és egyéb vadállat, leginkább a partmenti területek fenntartásában aktívan részt vevő hód számára biztosítanak életteret. Az erdőtűzek után felújulnak a rezgőnyár-állományok, amelyek kulcsfontosságúak az egész életközösség számára, ezért a Yellowstone-etika szerint nélkülözhetetlenek. A fiatal rezgőnyár-hajtásokat gímszarvasok¹⁰ legelik. Ez bizonyos fokig jónak szá-

¹⁰ „Elk” (*Cervus elaphus*). Az angol állatnév sok félreértésre ad okot, mert Európában a jávorszarvast illetik ezzel a névvel. A Yellowstone-ban a nálunk is honos európai szarvas ott élő változatát (wapiti) hívják így. (A ford.)

mít, mert biztosítja a szarvasok számára fontos nitrogént, de veszélyekkel járhat, ha túlzott méreteket ölt. A gímszarvasok ugyanis természetes ellenség hiányában (a farkasok már korábban eltűntek a területről) hajlamosak a túlszaporodásra. A túl sok szarvas elpusztítja a füzeseket is, ami viszont a hódok pusztulását okozza. A rezgőnyár-állományok felújításához tehát a parkfenntartóknak esetleg szarvasok százait kellene kiirtani, csupán az ökoszisztéma egészségének fenntartása érdekében.

A Yellowstone-etika vissza kívánja telepíteni a farkasokat a tág értelemben vett Yellowstone-ökoszisztémába. Ennek oka egyrészt a farkas mint faj önmagában, de azért is szükség van erre a fenséges állatra a táplálékpíramis csúcán, mert nélküle nem teljes a Yellowstone ökoszisztémájának integritása, stabilitása és szépsége. A farkas mint csúcsragadozó visszatérése sok szarvasnak a szenvedést és halált jelentené, ugyanakkor megkönnyebbülést hozna a rezgőnyár és a füzesek számára csakúgy, mint a hódok és a part menti élőhelyeknek. A kanadai vadjuh és a füles szarvas (mule deer, *Odocoileus hemionus*) esetében, amelyeknek a táplálékát elfogyasztják a túlszaporodott szarvasok, de akiket szintén fenyegetnének a visszatérő farkasok, vegyes eredményekkel járna a visszatelepítés. A Yellowstone-etika a park ökoszisztémájában zajló élet iránt tanúsított megfelelő tisztelet érdekében követeli meg a farkasok jelenlétét, és ugyanezért pártolja az erdőtűzeket.

Hagyni, hogy az ökoszisztémában menjen minden a maga természetes útján – ennek a hozzáállásnak a jegyében tiltotta meg a Yellowstone-etika a fuldokló bölény kimentését, és ugyanezért mentette meg az anyagrizzlyt bocsaival együtt (ez utóbbi konkrét célja a nagyragadozók védelme volt). Miután a bölény megfulladt, teteméből prérifarkasok és szarkák, rókák és hollók táplálkoztak, sőt később egy grizzlymedve is. Mindez jó, mert a rendszer továbbgördül a maga körforgása szerint. Ilyen tekintetben a jégbe szorult bálnák megmentése kevésbé tűnik jó dolognak, különösen, ha megjegyezzük, hogy mentés közben távol kellett tartani a haldokló bálnákat megenni készülő jegesmedvéket.

Az ökoszisztéma a konzervatív etika szemében túl alacsony szerveződési szint ahhoz, hogy a maga mivoltában tiszteletre méltó legyen. Néha alig tűnik többnek, mint véletlen, statisztikailag leírható folyamatok összességének. Egy erdő felfogható egymással külsődleges kapcsolatban álló részek laza halmozatának, a fauna és flóra összessége kuszaságnak, aminek a közösséghez semmi köze. Az ökoszisztémát alkotó növényeknek és állatoknak vannak szükségleteik, de kölcsönhatásuk leírható pusztán az egyedeloszlás és egyedsűrűség, születési és halálozási arányok, populációsűrűség, élősködő és ragadozó életmód, sztochasztikus folyamatok, fékek és ellensúlyok biológiai fogalmaival. Jelentős részben még csak nem is szerves anyagból áll (eső, talajvíz, sziklák,

talajrészecskék, levegő), a szerves anyag egy része pedig elhalt, bomló törmelék (kidőlt fák, állati ürülék, humusz). Ez utóbbiaknak nincsenek szerves szükségleteik. Nem látunk egyebet, csak dulakodást, közelharcot a tápanyagokért és az energiáért, játékot cinkelt kockákkal – az egész folyamat nem eléggé egységes ahhoz, hogy közösségnek nevezhessük.

A magasabb rendű állatokkal ellentétben az ökoszisztémák nem alanyai semmilyen tapasztalásnak; nincsenek törekvéseik. Eltérően a növényektől, az ökoszisztémáknak nincs szerveződési központjuk, nincs genomjuk. Nem védekeznek a sebesülés vagy a halál ellen. A fajokkal szemben itt nem beszélhetünk a telosz átörökítéséről, az időben megújuló biológiai identitásról. Az alkotórészek összetettebbek, mint a közös egész. Még nyugtalanítóbb, hogy az ökoszisztémát könnyedén tekinthetjük egyfajta dzsungelnek, ahol a túlélés a legrátermettebb előjoga, ahol a versengés és a konfliktus a szabály, amihez képest az egyed szervezete az együttműködés mintaképe. Az állatok szíve, mája, izmai és agya szorosan integrált egészet alkot éppúgy, mint a növényekben a levelek, a kambium és a gyökér. Az ökoszisztéma ellenben a saját boldogulásukat kereső vetélytársak közti túlekedés színtere, ha úgy tetszik, közömbös és véletlenszerű egymásmelletiség, nincs benne semmi csodálatra méltó.

A környezeti etikának át kell törnie az ontológiai konzervativizmus által szabott határon, amely szerint csak a szervezetek tekinthetők „valóságos”, ténylegesen létező entitásoknak és az ökoszisztémák csak névleg léteznek, nem lévén többek, mint egymással kölcsönhatásban álló egyedek. A tölgyfák tehát valóságosak, de az erdő pusztán fák halmaza. Csakhogy bármely szerveződési szint valóságos, amennyiben alakítja az alacsonyabb szint viselkedését. Így valóságos a sejt, mivel ez a szerveződési forma alakítja az aminosavak viselkedését; valóságos a szervezet, mert koordinálja a szív és a tüdő viselkedését. Valóságos az életközösség is, mert a niche alakítja a benne levő tölgyek morfológiáját. A valóságosság követelménye a közösséggel szemben annyi csupán, hogy létezzen mint szerveződés, amely alakítja tagjainak viselkedését.

A feladat az, hogy világos képet alkossunk az életközösségről, és megtaláljuk a hozzá illő etikát – külön etikához jobb biológia szükséges. A biológusok már az ökológia felemelkedése előtt kezdtek arra a következtetésre jutni, hogy a versengésre alapozott, a „legrátermettebb túlélését” hangsúlyozó leírás torzítja a valóságot. A lényeg jobban megragadja a kölcsönhatás hatására létrejövő, alkalmazkodó illeszkedés. Ragadozó és préda, élősködő és gazdaelőlány, növényevő és tápláléknövénye mind egy dinamikus folyamatban ható ellenerők, ahol az egyik résztvevő jólléte a másikéval szorosan összefügg, összerendeződik (ko-ordinálódik az egymásba kapcsolódó „rendek” értelmében) éppúgy, ahogy a szív és a máj működése koordinálódik a szervezet által.

Az ökoszisztéma biztosítja az egyes szervezetek mozgását meghatározó koordinátákat, melyen kívül a fajt valójában nem is lehet elhelyezni. Egy faj csak a maga helyén valóban önmaga.

A közösségen belüli kapcsolatok lazábbak, mint a szervezeten belüliek, de nem kevésbé jelentősek. Bámolni a szervezetek organikus egységét, és közben fennakadni a környezet lazán összefüggő voltán annyi, mint egyszerre becsülni a hegyeket és lenézni a völgyeket. A szervezet túléléséhez szükséges sejtközi állományt a nyílt, pluralisztikus környezet adja, amelyben a belső komplexitás – szív, máj, izmok, agy – a külső viszonyokhoz való alkalmazkodás egy módjaként jelenik meg. A „bőrön kívül” zajló folyamatok nem csak a „bőrön belüli” folyamatok fenntartói, hanem lényegi forrásai is azoknak. A teljes képet nézve a „kint” épp annyira *vitális*, mint a „bent”. Ha a környezet túl egyszerű vagy rugalmatlanul egységes lett volna, nem alakulhatott volna ki – s nem is maradhatna fenn – a szervezet mint egység. Kevesebb volna az életben a finomság, az elegancia.

Ha egy adott szinten olyasmi után kutatunk, ami egy másik szintre tartozik, a kategóriátévesztés hibájába esünk. Nem helyénvaló ökoszisztémákban egyetlen központot vagy vezérlő programot keresni, még kevésbé szubjektív tapasztalatok után nyomozni. Ehelyett inkább az ökoszisztéma hálózatának, a csomópontok (azaz növény- és állategyedek, ill. a fajképződés dinamikus vonalai) közötti összeköttetések, a kreatív ösztönzés és nyílt potencialitás világának feltárása volna a feladat. Így látni fogjuk, hogy minden dolog számos másikhoz kötődik – néha szükségszerűen, de gyakrabban csupán részlegesen, rugalmas módon, sok egyéb dolog között pedig nem látható említésre méltó kölcsönhatás. Rendszerszintű funkciókat ellátó struktúrákat, elágazó és kereszteződő pályákat, kibernetikai alrendszereket, visszacsatolási hurkokat fedezünk fel. A sok önérdekű, saját programjával, saját dolgával elfoglalt, de egymással mindvégig kölcsönhatásra kényszerülő kis egység tulakodásából spontán módon, szisztematikusan keletkezik a rend.

Az ökoszisztéma produktív, projektív rendszer. A szervezetek csak saját magukat védik meg, az egyedek saját túlélésükre, az egyes fajok pedig saját fajtájuk szaporítására törekszenek. Az evolutív ökoszisztéma azonban egy nagyobb történet szálait fonja: az egyes fajtákat korlátozza, egymás jólététől teszi függővé, az újonnan érkezőket támogatja, új fajtákat és a különböző fajták integrációját hozza létre. A fajok *saját fajtájukat szaporítják*, míg az ökoszisztémák a létező *fajták számát gyarapítják*, ezzel mintegy ráépítve az utóbbi gyarapodást az előbbire. *Az ökoszisztémák épp annyira szelektív rendszerek, amennyire választó, szelektív rendszereknek kell tekintenünk a szervezeteket.* Az egyénnel szemben érvényesülő természetes kiválasztódás a rendszer műve. *Dár az egyének programjuk szűkebb saját fajtájuk szaporítására vonatkozó,*

a rendszer szintjén ennél több megy végbe: a rendszer további fajtaikat hoz létre.

A természetes kiválogatódás elméletét ezzel a legrátermettebbek, legjobban alkalmazkodók túlélésének pusztán tautologikus kimondásán túlra terjesztjük ki. Az ökoszisztémákban olyan tulajdonságok – mint az egyéni jelleg, a növekvő változatosság, a megfelelő korlátozás (sufficient containment) – válogatódnak ki, amelyek hosszú időtávon jelennek meg, az életet immár nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is gazdagítva. A közösségekben zajló folyamatok – a szervezetek közötti versengés, több-kevesebb valószínűséggel előforduló véletlen események, növényi és állati szukcesszió, történeti idő alatti fajképződés – egyre gazdagabb életközösséget hoznak létre.

Az élőlényeket egyre bonyolultabbá, egyre változatosabbá tevő evolúciós folyamat, amely egyetlen faj nélkül indult és mára ötmillió fajt hozott létre, a táplálékláncok felsőbb lépcsőin található életformák számára emelte az élet minőségét. Az egysejtű szervezetekből soksejtű, szorosan integrált szervezetek fejlődtek ki. A megjelenő fotoszintézis lehetővé tette a helyváltoztatás mozgás – úszás, futás, repülés – elterjedését. Bonyolult ösztönös cselekvések alakultak az inger-válasz mechanizmusok. A hidegvérű állatokat követték a melegvérűek. Megjelent a komplex idegrendszerre alapuló kondicionált viselkedés, a tanulás. Kialakult a fejlett érzékelés – látás, hallás, szaglás –, az érzelmekre, öröme és fájdalomra való képesség. A kézhez társult az agy. Felbukkant a tudatosság és az öntudat. A természetre ráépült a kultúra.

Persze az események nem minden ökoszisztémában, a rendszernek nem minden szintjén alakulnak a leírtak szerint. A mikrobák, növények, alacsonyrendű állatok továbbra is a maguk módján jók, fenntartó szerepükben pedig jók mások számára. Az alsó szintek továbbra is lakottak maradnak. Ennek eredményeképpen az élet mennyiségében és szerteágazó minőségében egyaránt folytonosan megmarad – a véglényektől a főemlősökön át az emberig. Egyfajta sajátos retesz-hatás által megőrződnek a mennyiségi és miniségi növekmények. Minél előrébb haladunk az időben, a táplálékláncok csúcsát elfoglaló fajok annál gyorsabbak, ügyesebbek, az egyes táplálékláncok annál bonyolultabbak lesznek. Az evolúciós idő nyíla fölfelé mutat.

A rendszer ugyan cinkelt kockákkal játszik, de ennek a játéknak a kedvezményezettje az élet. Bár nem beszélhetünk *természetről* egyes számban, a rendszernek van saját természete, amely többes számba helyezi a *természete*ket mint változatos fajtaikat: természet₁, természet₂, természet₃ ... természet_n. Ehhez véletlen elemeket használ fel (a szervezetek és a közösségek esetében egyaránt), de éppen ez termékenysége titka, mellyel létrehozza az egyre erősödő egymásra utaltságot és a választási lehetőségek egyre szélesedő körét. Az ökoszisztémának nincs feje (head), de képes az „orra után” menni, fej-

lődésének tehát van iránya (heading): ez pedig a minél nagyobb fajdiverzitás, gazdagság felé mutat. Ha nem is szuperorganizmus, mindenképp valamiféle vitális mező (vital field).

Aminek *instrumentális értéke* van, az eszközként használható valamely cél érdekében, az *önérték* viszont olyasmi, ami önmagáért méltánylandó. A hernyófaló madár nem azért eszi meg a rovar, hogy a sólyom táplálékaként szolgáljon, hanem a saját életét védelmezi, mint öncélt – s ha teheti, sok kis hernyófalót hoz létre. Az egyéni élet önmagában, minden járulékos vonatkozástól függetlenül részesül védelemben. Az ökoszisztémák szintjén azonban ezeknek a hagyományos fogalmaknak egyike sem kielégítő. Bár *önmagában* értékes, az ökoszisztéma *ön maga számára* nem bír értékkel. Bár értéket hoz létre, az nem lesz „sajátja”. Immár nem az instrumentális értékkel állunk szemben, mint amikor a rendszernek, mint az élet forrásának instrumentális értéket tulajdonítottunk. Nem lehet szó önértékről sem, hiszen nem mondható, hogy a rendszer önmagáért védelmezne valamely egységes életformát. Olyasvalamire érkezünk, amit csak egy új kifejezéssel lehet leírni: a *rendszer-érték* (systemic value) fogalmával. Kötelességek merülnek fel magával a rendszerrel szemben, amely egy élőlényközösség alkotórészeit létrehozta és védelmezi. Ha tetszik, úgy is érthetjük a fentieket, hogy etikánk ismét teleologikussá vált, de mivel a folyamat és eredménye egyaránt tiszteletünk tárgya, helyesebb talán, ha komunitáriusnak nevezzük. A természetet követjük, ezáltal ökológikusan.

A humanista értelemben vett etikai konzervativizmus követői számára az ökoszisztémáknak csak annyiban van értékük, amennyiben emberi tapasztalatok forrásai. Így viszont összetévesztik az utolsó fejezetet a mű egészével, a magányos gyümölcsöt az egész növényvel. Az emberiség épp eléggé jelentős ahhoz, hogy joga legyen a virágzáshoz a földön, de annyira semmiképp sem fontos, hogy ökoszisztémák lerontásához vagy elpusztításához is joga volna – legalábbis anélkül, hogy ne órá háruina a veszteséget felülmúló kulturális haszon bizonyításának terhe. A környezeti etika korábbi álláspontja szerint az ökoszisztémáknak azért van értékük, mert állati tapasztalatok forrásaként szolgálnak, vagy az egyes szervezetek életéhez nyújtanak segítséget. Az új, mélyebb, konzervatívabb és radikálisabb nézet viszont alapvetően az életközösségek stabilitását, integritását és szépségét tekinti megőrzendőnek.

5. Értékelmélet

A környezeti etika végső gyakorlati célja az élet megőrzése a földön. A legfőbb elméleti feladat pedig egy olyan értékelmélet kidolgozása, amely elég mélyreható ahhoz, hogy ennek az etikának az alapjául szolgálhasson. Meg kell tudnunk, milyen módon hordoz értéket a természet, és meg kell alkotnunk az ezen értékeket kellően tiszteletben tartó etikát. A szubjektivisták szemében az elmélet és a ráépülő etika is csak emberi alkotás lehet, de a környezeti etika objektivistáinak kezében ez az elmélet alkalmassá válik tények kiderítésére, hogy miként hordoz a természet értékeket, amiből esetenként az ember tennivalóit illető következtetéseket vonhatunk majd le. A természet által hordozott értékek éppannyira tartoznak a természet történetéhez, mint az emberi tapasztalás pszichológiájához. Vannak közöttük olyanok, amelyekkel az ember ruházza fel a természetet. De alapjában véve olyan természeti erőkről van szó ilyenkor is, amelyek ránk hatnak és rajtuk keresztül működnek. A föld nagyszerűsége nem abban áll, hogy az ember számára erőforrásul, kultúrájának támaszául vagy tapasztalatai forrásául szolgál.

Nincs érték értékelő nélkül – szól a jól bebátyázott dogma. Az ember bizonyosan értékeli világát, talán az érzékeny állatok is. A növények ellenben nem képesek környezetüket értékelni, nincsenek választási lehetőségeik, tehát nem is választanak. *A fortiori*, a fajok, ökoszisztémák, a föld és a természet végképp nem tekinthetők valódi értékelőknek. Az értéket ahhoz, hogy létezzen, mint a csiklandozást vagy a lelkipurdalást, valakinek éreznie kell. Az érték számára a *percipi az esse*.¹¹ A nem érzékelt (nonsens) érték nonszensz. Nincs gondolat gondoló nélkül, észlelet észlelő nélkül, tett cselekvő nélkül, cél célkitűző nélkül. Az értékelés az előnyösnek vagy hátrányosnak érzett dolgok közötti különbségtétel folyamata, az érték pedig ennek a folyamatnak az eredménye.

Ha csak a tudatossággal jelenik meg az érték, akkor az érték tapasztalatát látszólagosnak kell tekintenünk. Az érték forrása így az értékelő szubjektum kreativitása lesz, hiszen a személy egy értéktelen világgal áll szemben, vagy akár egy értékessel – amely alkalmas arra, hogy értékeljék, de az értékelő ember megjelenéséig csak az értékelés lehetőségét hordozta, nem a valóságos értéket. A természet értéke csak külsődleges lehet, sohasem olyasmi, ami benne rejlik. A természet csupán az értékelés lehetőségét kínálja, de érték nem keletkezik benne, amíg az ember a maga értékelő képességével meg nem jelenik.

Az értékmentes világgal szembenálló értékelő szubjektum feltevése azonban alkalmatlan kiindulópont azokhoz a következtetésekhez, amelyekre az

¹¹ Az „esse est percipi” („lenni annyi, mint észlelve lenni”) mondás alapján. (A ford.)

élet tisztelői jutottak. A biológiai látásmódra való áttérés jobban megfelelni látszik világtapasztalatunknak, ráadásul nagyobb a logikai kényszerítő ereje. Eszerint a megismerés rendje a fordítottja a létezés rendjének. Ez is csak egy nézőpont, de ökológiailag megalapozottabb. A tudomány megmutatta, hogyan épülnek a következmények (élet, értelem) az előzményekre (energia, anyag). Ott, ahol előzőleg nem létezett, megjelenik az élet és az értelem, s ezzel az érték korábban nem létező szintjei bukkannak fel. Semmi okunk sincs azonban azt mondani, hogy minden érték az ember (vagy a magasrendű állatok) szintjén jelenik meg. Az emberi értékelés számára a lehetőséget bizonyára a természet kínálja, de ahogyan a rendszer vitalitása sem olyasmi, ami az elmében zajlik, az értékéről sem állíthatjuk ezt. Az értékelés lehetőségét a természetes és ökológiai evolúció teremtette meg, a természet tehát értékes, még mielőtt az ember értékelni kezdené azt, ami van.

Miért foglalkoztatnának az értékek bennünket, embereket, hogyha a természetben semmi se volna, ami erre szólít bennünket? Az értékek némelyike antropogén, ember által alkotott, mások ellenben természeti eredetűek. Egy átfogó környezeti etika az értékek újraelosztására vállalkozik a teljes kontinuumra nézve. Az érték a csúcspont felé haladva növekszik, de folyamatosan jelen van az azt alkotó előzményekben. A rendszer érték-képes (value-able), azaz képes értéket teremteni. Az értékelő ember is alkotásainak egyike. Értékelő tevékenységünk közben ne feledkezzünk meg közösségi kötődéseinkről. Néha olyasvalamit is értékelnünk kell (azaz el kell ismernünk értékes voltát), amit személy szerint nem értékelnénk nagyra (azaz ha tehetnénk, mást választanánk helyette). A közkeletű vélekedéssel szemben, mely szerint minden értéknek befogadóra (holder) van szüksége, mondhatjuk, hogy az értékek némelyike csak egy hordozót (holder) kíván meg, más értékek hordozója pedig a teljes rendszer a maga történetével, amely ezeket az értékeket az egyénekhez eljuttatja, és rajtuk keresztül fenntartja.

Nem szubjektív, hanem objektív erkölcsre törekszünk – bár a szubjektivitást az objektív rendszer legértékesebb eredményének találjuk. Erkölcsi szubjektumként lehet-e bármi okunk arra, hogy életfontosságú rendszerfolyamatokat figyelmen kívül hagyjunk, amennyiben nem érző lényekkel kapcsolatosak? Ha az élővilág egészét az érzőképeség alapján értékeljük, talán ugyanolyan kategória-hibát vétünk, mint ha az igazságosságot és a jótékonytságot tennénk meg értékmérőnek. Az egyik esetben a pszichológia, a másikban a kultúra fogalmait terjesztjük ki az élővilágra. Az élővilág azonban nem csak annyiban „jó”, amennyiben örömet szerez, pozitív élményt okoz. „Jósága” tartalmazza az ökoszisztémák mintázatát, az élőlényeket létrehozó és eltartó környezetet.

Az értékek némelyike a szubjektumtól függ, viszont valamennyi érték a

földi ökológiai rendszerek közösségében keletkezik. A rendszer szintjén egyfajta érték-áttűnés figyelhető meg a szubjektív és objektív érték között; az érték az egyénből kiindulva áttérjed szerepére és arra a helyre, amit a rendszerben betölt. A dolgok nem önmagukban és nem a maguk kedvéért rendelkeznek a saját természetükkel, hanem kifelé fordulnak, és a természet tágasabb rendjébe illeszkednek. Az önérték széteszlik, egymás számára való értékke válik. Az érték szétszivarog a rendszerben, s így az egyén többé már nem az érték kizárólagos lelőhelye.

A bennerejlő érték, ami egy egyént azzá tesz, ami önmagában, egy holisztikus rendszerben igen problematikus. Igaz, a rendszer az egyéniség és a szabadság kifejlődésével párhuzamosan egyre több ilyen értéket hoz létre, de ha elválasztjuk ezeket az élőlény-közösségek rendszerétől, az az értéket túlzottan belsővé, atomizálttá teszi, és figyelmen kívül hagyja az egymásra utaltságot és az externális következményeket. Minden belső értékhez „és”-ek társulnak, ezek pedig más értékekre utalnak, amelyekből az adott érték származik és amelyek felé törekszik. Az adaptív fitnessz fogalma rávilágít, hogy individualisztikus értékről beszélni túlságosan rendszerfüggetlen volna. Az önérték rész az egészben: ha elszigetelten tekintenénk, széttöredezne a nagyobb egész. Az elszigetelt *telosz* biológiai képtelenség; az etika ebben az értelemben nem lehet teleologikus, de deontologikusnak sem nevezhető, amennyiben a deontológia az önérték tiszteletben tartását az ökoszisztémát érintő következményektől függetlenül követeli meg. (A klasszikus kettéválasztás ismét csődöt mond.)

Minden dolog valamilyen szerepben, egy nagyobb egészhez képest jó, de mindenütt, ahol a jónak egy fajtája védi önmagát, ott objektíve bennerejlő jóról beszélhetünk. Szubjektív bennerejlő jóról pedig akkor beszélünk, amikor hasonló élmény pontszerű tapasztalatként jelentkezik, melyben az ember egyszerre ad számot tapasztalatáról és arról, ami azt jóvá teszi, anélkül, hogy ehhez szükségünk volna látómezőnk tágítására. A rendszer érték-átalakítóként működik, ahol forma és létezés, folyamat és valóság, tény és érték elválaszthatatlanul összetartozik. Önérték és instrumentális érték ingázik ide-oda, részek az egészben és egész a részekben, helyi rész-értékek globális struktúrákba ágyazva, mint drágakövek a foglalatban, s egy olyan együttesben helyezkednek el, ahol az érték nem állhat meg önmagában. Minden jó egy közösségben jó.

Már látható, milyen gyökeresen elhibázott az antropocentrikus vagy pusztán antropogén érték fogalma. Olyasmire formál jogot, ami az egész közösséget áthatja. A szubjektumok elégedettségének az objektíve kielégítő rendszer részét kell képeznie. A rendszer hozza létre az életet, választja ki a legrátermettebbeket, biztosít mennyiségileg és minőségileg egyre gazdagabb életlehetőségeket az eltartott fajok miriádjai számára, terjeszti az egyéniséget, az au-

tonómiát, sőt, magát a szubjektivitást is, a decentralizált közösség keretei között. Miért ne formálhatna jogot a föld és a rajta élők közössége a törődésünkre, gondoskodásunkra?

A környezeti etikában a természetről formált, a természettudományon alapuló ám azon túlnyúló meggyőződéseknek igenis sok közül van az erkölcsi kötelességről alkotott vélekedésekhez. Az a mód, ahogyan a világ *van*, felvilágosítást nyújt arra nézve, aminek *lennie kell*. Kötelességérzetünket vezérlő értékeinket jelentős mértékben az általunk lakott univerzumról alkotott fogalmainknak megfelelően alakítjuk ki. Magatartásunk mintái valóságképünkben következnek. A világegyetem végső metafizikai alapjaira vonatkozó kérdést talán nyitva hagyhatjuk, de a környezeti etikanak szüksége lesz egyfajta „föld-hözragadt” metafizikára, metaökológiára. Az egymástól eltérő modellek néha hasonló cselekvésformákat implikálnak, de gyakran igen különbözőeket. Egy olyan modell, amelyben a természetnek emberi értékválasztások híján nincs értéke, másféle cselekedeteket von maga után, mint az, amelyikben a természet alapvető értékek forrása, melyek egy része objektív, míg mások azt kívánják, hogy az emberi szubjektivitást az objektív természet felé helyezzük.

Az értékelés nem tudományos leírás, ennél fogva ökológiai sem lehet, hanem egy metaökológia felé mutat. Nincs olyan kutatás, amely bebizonyíthatná, hogy környezeti értelemben a jó az élőlények közösségének optimális állapota. Mégis, az ökológiai leírás a természet értékelésének ezt a módját támasztja alá, a jó rendszer-elvű felfogásával együtt. Itt történik meg az átmenet a *van*-ból a *jó* és a *legyen* felé, elhagyjuk a tudományt és belépünk az értékelés területére, ahonnan az etika származik.

Erkölcsei szempontból ebben az az elgondolkodtató és érdekfeszítő, hogy a *legyen-t* valójában nem is *származtatjuk* a *van*-ból, hanem azzal egyidejűleg fedezzük fel. Ahogy a fauna és flóra, a ciklusok és piramisok, a heterotrófokkal koordinált autotrófok, a stabilitás és dinamizmus leírásától a bonyolultság és a bolygóléptékű kölcsönös függés fogalmain keresztül a szintézisben egyesülő ellentétek harmóniája, a közösségben kifejlődött és ahhoz kielégítően illeszkedő szervezetek felé haladunk tovább, hogy végül aztán elérkezzünk a széphez és a jóhoz, nehéz eldöntenünk, hol érnek véget a természet tényei és hol jelenik meg a természeti érték. Mivel – legalább néhányunk számára – eltűnt az éles *van/legyen* dichotómia, úgy tűnik, az értékek már „ott vannak” mihelyt a tények teljesen adóttak, s úgy látszik, a tények és értékek egyaránt a rendszer tulajdonságai. Ez a meggyőződés, és a belőle fakadó erkölcsi öntudat hozzásegíthet bennünket, hogy adaptív fitnesszünket a legmagasabb fokra emeljük.